

BYTIE A PODSTATA

IGOR HRUŠOVSKÝ

Nezávislosť bytia od vedomia. Otázka objektívnej existencie *ako takej*, otázka jestvovania reality *ako takej*, otázka *nezávislosti* bytia od vedomia je gnozeologická otázka.

Hypostazovanie celkom *určitých* a teda *charakterizovaných* entít, to znamená: hypostazovania *empirických* objektov či faktov je už záležitosťou ich miesta v danej sústave charakterizovaných, teda empirických entít.

Otázku bytia ako takého, t. j. otázku *nezávislosti* necharakterizovaného vesmírneho celku možno vysloviť iba v gnozeologickej relácii objektívne bytie — subjektívne vedomie.

Čo privádza k hypotéze *nezávislosti* bytia? V krátkosti možno povedať, že analýza, porovnávanie, poriadanie dát vedomia, empiria, prax dáva odpoveď na otázku, či tieto dáta okrem svojej subjektívnej stránky sú prejavom bytia mimo hraníc individuálneho vedomia, náznakom transcendentného bytia mimo imanentného sveta vedomých zážitkov.

Predpoklad *nezávislosti* bytia uľahčuje interpretovať a systemizovať dáta individuálneho vedomia. Konkrétny obraz sveta si prehľbujem aj poznatkami iných ľudí. Mám teda empirický a praktický dôvod — ako podrobnejšie dokladám v knižke *Problémy noetiky* (1948) — dávať prednosť realistickej hypotéze pred solipsizmom.

Isteže aj vo sne prežívam všeličo, čo v bdelom stave, no viem, že je to len snová realita, keď už som si raz zadovážil vedomosti, ako sny vznikajú. Vieme, že jestvujú aj halucinácie celých skupín, a preto aj mienku celého kolektívu treba brať s rezervou a prizerať k celej sústave našej skúsenosti.

Pokiaľ ide o genézu tohto rozlišovania: ako je známe, keď životné podmienky v období antropogenézy doliehali príliš nástojčivo na človeka a vyvolávali rozčarovanie a afektívne rozladenie, vtedy sa *nezávislý* objekt začal emancipovať, začal sa rozlišovať subjekt a nepoddajný objekt. Podobne aj decko začína rozlišovať svoje ja a vonkajšiu realitu, keď si všimne, ako niektoré predmety vzdorujú jeho vôli.

Otázka *nezávislosti* bytia je teda zrejme gnozeologická.

Povaha bytia. Vo filozofii treba rozlišovať problematiku *nezávislosti* bytia od problematiky jeho *povahy*. Treba zásadne rozlišovať gnozeologickú otázku bytia (existenciálna referencia) ak takého, t. j. otázku existenciálnej *nezávislosti* objektívneho sveta od vedomia, a ontologickú otázku charakteristiky bytia prostredníctvom univerzálnych kategórií filozofie. Treba teda principiálne rozlišovať existenciálnu podstatu od empirickej podstaty objektu.

Nezávisle existujúca realita nie je amorfná. Chaotická realita by bola intelektuálne nepostihnuteľná. *Spôsob* existencie objektu vyjadrujú jeho štrukturálne a dialekticko-štrukturálne *vzťahy*. Kvalitatívna špecifikácia každého predmetu je determinovaná konkrétnym charakterom jeho vnútornej štrukturálnej diferenciacie a jeho externých väzieb. Keď si položíme otázku, čo je určitý daný predmet alebo udalosť, treba poukázať na ich charakteristické štrukturálne vlastnosti. Napokon celý svet sám je sústavou vzťahov a rozporov s rozmanitými intenzitami a formami, ktoré sa vynárajú, menia a zanikajú.

Každý existujúci predmet možno poňať alebo pochopiť iba skrze vzájomné súvislosti jeho komponentov a jeho časopriestorové začlenenie. Iba tieto relácie sú racionálne, intelektuálne postihnuteľné.

Intelekt je totiž orgánom chápania vzťahov, súvislostí a funkcií a empirické pojmové kategórie vyjadrujú špecifickým spôsobom štruktúrne, funkčné, pohybové a dialektické vzťahy skutočnosti. Intelektuálne môžeme vždy diferencovanejšie a adekvátnejšie zachycovať štruktúru reality, vyjadrovať ju v stále dokonalejších a priliehavejších transpozíciách, no ostávame pritom vždy v oblasti špecifickej siete pojmových vzťahov.

Poznanie vychádza síce z názorného materiálu poskytovaného zmyslami, no odráža objektívnu skutočnosť nie bezprostredne, ale abstrahovane. Všimnime si, že veda, jej teoretické oblasti strácajú stále viac svoj názorný charakter a abstrahujú sa od roviny zmyslových javov. Jednako moderná veda adekvátnejšie vyslovuje hlbokú dynamickú štruktúru sveta než názorné poznatky, ktoré sú priliehavé práve len k bezprostredne vnímanému povrchu reality.

Chápanie reálneho faktu bez pojmovej výzbroje je teda nemysliteľné, bez nej sa javí nie ako fakt, ale ako púhy vnemový zážitok. Až vtedy, keď ho mám možnosť pojmove analyzovať, teda apercipovať, prejaví sa jeho empirický obsah. Predpokladom poznania, opäť zdôrazňujem, je schopnosť chápať *vzťahy* reality.

Ak ignorujeme gnozeologickú problematiku, vystavujeme sa nebezpečenstvu hypostazovania či objektivizovania zmyslových zážitkov. Z tohto nebezpečenstva sa emancipuje filozofia iba postupne, a nie bez zložitých peripetií. Ešte ani Francis Bacon, taký veľký iniciátor novovekej filozofie, neosvojil si dôsledne metódu zisťovania a pojmového fixovania objektívnych vzťahov a neraz podliehal metóde hypostazovania zmyslových kvalít.

Na rozdiel od zmyslových kvalít kategóriou kvality označujeme vo filozofii dialektickú jednotu základných črt predmetu, ktoré ho robia relatívne stabilným a odlišným od iných predmetov. Každá kvalita je teda výrazom špecifického charakteru určitého predmetu, vyjadruje jeho zákonitú skladbu, sústavu alebo štruktúru jeho vzťahov a zákonov, z hľadiska trvania predmetu nevyhnutných. Pravda, jednotlivé kvalitatívne určenia vesmírneho celku sa rozmanite prestupujú a kontaminujú.

Empirickoštruktúrna podstata. Predmety a fakty sú iba relatívne stále uzly vzájomného a protirečivého pôsobenia kvalitatívne nekonečne rozmanitej skutočnosti. Nijaký objekt a jeho podstatné vlastnosti nie sú absolútne ohraničené od ešte hlbších podstatných určení, a nie sú určované iba zo seba.

Všetko poznanie je relačnej povahy, pretože iba logicky zdôvodnený vzťah je racionálny. Niektorí filozofi sa domnievajú, že samy komponenty či reláta nemôžu byť poňaté reláciou a že sú nedefinovateľné. Avšak všetko poznanie je relačné a pojmy vo svojej špecifickej štruktúrálnej či systémovej konfigurácii racionálne postihujú — viac-menej adekvátne — samu ontologickú kvalitu jednotlivých oblastí objektívnej reality.

Pokiaľ ide o racionálne postihovanie objektívnej reality, treba si všimnúť, že čo sa nateraz pokladá za neanalyzovateľnú jednotku či za neanalyzovateľný komponent, teda za najzákladnejší element danej konkrétnej podstaty, priebehom vedeckého vývinu prejaví sa vo svojej štruktúrálnej diferencovanosti. Na každom vývojovom stupni vedy konečnými elementmi sa javia tie zložky štruktúry, ktorých subštruktúru ešte nepoznáme. Dialektika vývinu vedy ukazuje, že niet poslednej podstaty objektívnej reality. To znamená, že o základných, a teda nediferencovaných elementoch konkrétneho objektu hovoríme len z hľadiska určitej podstatovej roviny ako o relatívne stálych prvkoch.

Vlastnosť elementárnosti závisí od určitého zorného uhla determinovaného danou konkrétnou rovinou, danou dialektickoštruktúrnou súvislosťou.

Ako prax potvrdzuje, existuje dialektická korešpondencia medzi daným pojmovým systémom empirických poznatkov a samou empirickou realitou. Je stále zrejmejšie, že treba rozlišovať medzi metafyzickým a empirickoštruktúrnym chápaním pojmu podstaty. Vonkajšiu objektívnu skutočnosť odrážame svojimi pojmovými prostriedkami špecificky a len približne, pravda, s progredujúcou adekváciou, ako potvrdzujú dejiny vedeckého poznania.

Otázku metafyzickej podstaty treba teda nahradiť otázkou konkrétnych vzťahov. Podrobnejšie to zdôvodňujem v knihe *Problémy noetiky* (1948). Niet dôvodu hovoriť o vedeckom postihovaní inej podstaty bytia ako jeho empirickoštruktúrneho podstaty. Právom zdôrazňuje aj V. Filkorn (*Metóda vedy*, 1956), že podstatu veci vyjadrujeme všetkými zákonmi, týkajúcimi sa danej veci, že podstata je priesečník, jednota zákonov.

Podstata je teda štruktúra konštitutívnych konkrétnych vzťahov objektu. Podstatu predmetu tvoria jeho základné stránky a zložky, jednota ich vzájomných vzťahov. Bez poznania atributívnych kategórií, bez chápania pojmov vyslovujúcich charakteristické vlastnosti objektívneho predmetu, bez ponímania jeho foriem nemožno postihnúť tzv. substanciálne kategórie, ako je vec, teleso, element a pod. Atributívne kategórie, t. j. charakterizujúce kategórie konštitutívne určujú tzv. substanciálne kategórie, determinujú ich. Každé striktné rozlišovanie je tu umelé.

Ontologická podstata skutočnosti je teda postihnuteľná iba empirickými výrokmi. *Charakter* skutočnosti v jej vlastnom spôsobe je poznateľný a vyjadriteľný empirickými poznatkami vedy, i keď nikdy nie absolútne vyčerpávajúco. O tom, čo znamená bytie ako také, bytie vôbec, vypovedáme len v gnozeologickej relácii: poznanie — bytie. V ontológii i v jednotlivých konkrétnych oblastiach vedeckého poznania, ktorých predmetom je postihovanie *charakteru*, vlastností a zákonitostí objektívnej skutočnosti, niet iného poznania ako empirickoštruktúrneho, a to vo vertikálnej dimenzii od univerzálnych až po celkom špeciálne výpovede. Ako to pregnantne vyslovil R. Carnap, vety trans-empirickej metafyziky nemajú nijaký kognitívny význam.

Novopozitivismus sa u nás po celé roky chápal obyčajne neadekvátne, keď sa paušálne označoval ako variant subjektívneho idealizmu. Neadekvátne preto, lebo podľa väčšiny jeho reprezentantov empiricky charakterizované predmety trvajú mimo vedomia a majú svoje vlastné zákonitosti. Aj podľa takého predstaviteľa novopozitivismu, ako je R. Carnap, empirickoskutočné predmety sú intersubjektívne, od poznania sú potiaľ nezávislé, pokiaľ trvajú aj vtedy, keď nie sú zastúpené v myslí mojej alebo niekoho iného, od človeka sú potiaľ nezávislé, pokiaľ jeho vôľa nestačí, aby sa zmenili, a majú vlastnú zákonitosť.

Univerzálne a regionálne výroky. Objektívna skutočnosť ako celok tvorí štruktúru vesmíru. Jeho zložky sú vzájomne späté v protirečivých súvislostiach a také musia byť aj filozofické kategórie. Určenie každej kategórie je podmienené zreteľom na všetky ostatné kategórie.

Filozofické kategórie vyslovujú najzákladnejšie a najvšeobecnejšie stránky celej skutočnosti. Každá kategória odrzkadluje však určitú osobitnú stránku univerza.

Z hľadiska protirečivej povahy kategórií treba vyvodzovať ich polaritný charakter.

Vo vertikálnom členení celej sústavy poznania filozofia tvorí vrchol, pretože pojmove reprodukuje skutočnosť ako celok. To znamená, že vo vedeckej filozofii všetky vzťahy a súvislosti sú interné; uplatňuje sa v nej totalitný aspekt skutočnosti, i keď skúmame hoci len parciálnu stránku skutočnosti.

Na danom stupni všeobecnosti nášho poznania môžeme rozvíjať alebo filozofiu, alebo regionálnu vedu, podľa toho, či sme si stanovili úlohu prehlbovať filozofickú problematiku na základe regionálne limitovaných poznatkov alebo osobitnú vedeckú problematiku na základe univerzálnych kategórií filozofie.

Ontológia ako filozofická disciplína, teda univerzálna veda o celkovej charakteristike bytia prostredníctvom najvšeobecnejších kategórií filozofie nemôže byť *principiálne* inou ako regionálne vedy, ktorých predmetom sú charakteristiky kvalitatívne vymedzeného bytia. Filozofia i špeciálne vedy predstavujú spolu totálnu štruktúru poznatkov o bytí.

Nezávislá objektívna skutočnosť prameňom poznania. Vonkajšia, nezávislá realita je zdrojom všetkého konkrétneho poznania. Vlastný, imanentný charakter objektívnej reality postihujeme špecifickými prostriedkami poznania vždy hlbšie v nekonečnom procese vedy. V tomto procese objavujeme z času na čas nové vlastnosti objektívnych faktov a dosiaľ nepoznané formy bytia. Vedecký vývin sa vyznačuje v prvom rade tým, že poznanie preniká postupne hlbšie a hlbšie do podstaty objektívneho sveta a zachycuje vždy prenikavejšie vnútorné zákonitosti skutočnosti.

Pretože intelektuálne a diskurzívne nemožno absorbovať ontologickú plnosť objektívnej reality vyčerpávajúcim spôsobom a definitívne, platnosť empirických výpovedí má zásadne charakter vždy len určitého stupňa pravdepodobnosti.

Právom sa hovorí, že v dôsledku noetickej nevyčerateľnosti objektívnych vlastností reality naše poznatky sú neuzavreté. Podľa niektorých mysliteľov filozofia sa líši od vedy okrem iného tým, že v nej nejestvujú otázky vyriešené definitívne. Domnievam sa, že to platí aj o vede. Rozumie sa, že v jednom i druhom prípade ide o výpovede o objektívnej skutočnosti, a nie o analytické vety formálnej logiky a matematiky.

Predmety vonkajšieho sveta nepoznávame priamo v origináli a hovoríme, že empirické poznatky ich špecificky odzrkadľujú. Konkrétne *empirické poznatky* teda *špecificky* korešpondujú samej *empirickej skutočnosti*. Mieru adekvácie tejto korešpondencie odhaľuje prax, vedecký experiment, pokroky poznania. Netreba azda pripomenúť, že empirickou skutočnosťou rozumieme nesmierny terén, ktorého sa zmocňujeme len postupne v zložitých peripetiách dialektiky empirického poznávania.

Ako vidíme, stupeň hypotetičnosti konkrétnych poznatkov je úmerný úplnosti našich skúseností. Musí stačiť, že veda bude postihovať reálne fakty vždy dokonalejšie a prenikavejšie. Hoci pri každom významnejšom pokroku vedy treba prebudovať aj tie základy teórie, ktoré naznačujú skutočný empirický svet, predsa sa len dostávame vždy bližšie k jeho adekvátnemu poznaniu.

Aj mnohí novopozitivistí zastávajú mienku, že teoretické štruktúry vedy platia do vtedy, kým príslušné empirické dáta možno pomocou nich vyhovujúco vysvetľovať. Keď teoretická štruktúra v dôsledku pokroku vedeckého poznania na to už nestačí, treba vybudovať novú teóriu.

Nemožno teda novopozitivismus charakterizovať paušálne tak, akoby podľa neho naše poznatky nemali vzťah k empirickej skutočnosti, akoby túto skutočnosť jednoducho ignoroval. Pravda, radikálne krídlo novopozitivismu sa obmedzuje len na *práve* poznanú empirickú skutočnosť; treba sa vraj obmedziť na formálny opis vnemovej koherencie. Negovanie vonkajšej determinácie empirických poznatkov je charakteristické pre takýto radikálny a extrémny pozitivismus.